

صاحبان رسالات موسیقی

نوشتۀ حسینعلی ملاح

(۱۰)

۷۲ - علی بن غانم Ghānim

نامش : علی بن غانم بن الخطیب الشافعی بقائی است که بسال ۹۱۳ هجری مطابق با ۱۵۰۷ میلادی در گذشته است. *بشانی و مطالعات فرهنگی*
نام رساله اش « الخفیف النجدی » (یعنی : تصنیف های نجدی) است .
علی بن غانم یکی از کارشناسان و استادان ساز تنبور بوده است - رساله اش متضمن تصنیف هایی است که در روزگاران گذشته در مصر متداول بوده است .
مطالب این رساله عیناً در کتاب تاریخ مصر چاپ قاهره سال ۱۳۱۱ هجری مطابق با ۱۸۹۳ میلادی نقل شده است .

۷۳ - بحرق Bahraq

نامش : جمال الدین محمد بن عمر بن المبارک بحرق است که بسال ۹۳۰ هجری مطابق با ۱۵۲۴ میلادی در گذشته است .
نام رساله اش : متعة الاسماء باحکام السماع است (یعنی تأثیر نامها در

رسوم سماع) این رساله خلاصه‌ایست از يك اثر دیگر شافعی .
يك نسخه خطی از این رساله بشماره ۵۵۰۸ در برلن و يك نسخه نیز
بشماره ۲۰۳۹ در (بلوشه Blochet) پاریس موجود است .

۷۴ - الحلبي Al - Halabi

نامش : ابراهیم بن محمد الحلبي است که بسال ۹۵۲ هجری مطابق با
۱۵۴۵ میلادی در گذشته است .

رساله اش موسوم است به : الرهص والرقص لمستحل الرقص . صاحب کشف
الظنون ذیل کلمه «رهص» سال وفات حلبي را ۹۵۴ ذکر کرده است . در ریحانه
الادب و معجم المؤلفین تاریخ وفات وی ۹۵۶ (درنود سالگی) ثبت شده است .
ابن الحلبي از اکابر علمای عامه بوده و فقه و حدیث را در شام و بلاد مصر
تکمیل کرده و سپس در اسلامبول اقامت گزیده و خطیب جامع سلطان محمد فاتح
بوده است .

نسخه بدلی از این رساله بشماره ۵۵۳۶/۲۲ در برلن موجود است .

۷۵ - الكزواني Al - Kizwānj

نامش : ابوالحسن علی بن احمد بن محمد الكزواني است که بسال ۹۵۵
هجری مطابق با ۱۵۴۸ میلادی در گذشته است .

رساله اش موسوم است به : كشف الغناء عن وجه السماع .
از این رساله يك نسخه که در قرن دوازدهم هجری دست نویس شده است
در برلن بشماره ۵۵۱۶ و يك نسخه نیز در رباط بشماره ۱۱۴۵ موجود است .

۷۶ - رساله بی ذکر نام مؤلف

این رساله در حدود قرن دهم هجری مطابق با قرن شانزدهم میلادی
برشته تحریر در آمده است و شامل دو قطعه شعر موزون همراه با نام چند مقام
گوناگون است .

نسخه‌ای از این رساله بشماره ۲۴۸۰ در پاریس موجود است .

۷۷ - ابن الونشريسي Ibn Al-Wansharisi

نامش : ابو محمد عبدالوحد بن الونشريسي است که بسال ۹۵۵ هجری

مطابق با ۱۵۴۹ میلادی در گذشته است .
 کتابش موسوم است به : رساله فی الطبايع والطبوع والاصول - اثری
 است در باب اشعار طویل بی تخلص - فارمر معتقد است که : « ممکن است منسوب
 به لسان‌الدین ابن الخطیب باشد . »
 از این رساله يك نسخه خطی بشماره ۳۳۴ درمادرید موجود است - ه .
 ج - فارمر بسال ۱۹۳۳ میلادی عین رساله را نقل کرده و شرحی نیز بر آن
 نوشته است که در نشریه Collection of Oriental writers no music
 (گلاسکو Glasgow) چاپ شده است .

۷۸ - طاش کوپری زاده Tash köprizāde

نامش : ابوالخیر احمد بن مصلح‌الدین مصطفی طاش کوپری زاده است که
 بسال ۹۶۸ هجری مطابق با ۱۵۶۱ میلادی در گذشته است .
 رساله اش موسوم است به : مفتاح السعادة - و آن يك دایرة المعارف عربی
 است که به خامه يك مؤلف ترك برشته تحریر درآمده است - در این اثر راجع
 به یکصد و پنجاه موضوع هنری و علمی ابوابی میتوان مشاهده کرد - فارمر
 معتقد است که : « باب موسیقی آن چندان واجد اهمیت نیست . »
 يك نسخه خطی از این دایرة المعارف در کتابخانه لیدن بشماره ۱۸ و
 یکی دیگر در وین بشماره ۱۶ موجود است - این اثر بسال ۱۳۲۹ هجری
 مطابق با ۱۹۱۱ میلادی در حیدرآباد بیچاپ رسیده است - همچنین بسال ۱۳۱۳
 هجری مطابق با ۱۸۹۵ میلادی این کتاب در استانبول توسط کمال‌الدین محمد
 (فرزند مؤلف) از عربی به ترکی ترجمه شده است - و ایضاً بسال ۱۳۴۶ هجری
 مطابق با ۱۹۲۷ میلادی توسط O. Resher در استانبول به آلمانی ترجمه
 شده است .

۷۹ - الهیثمی Al - Haithami

نامش : شهاب‌الدین ابوالعباس احمد محمد بن علی بن حجر الهیثمی
 است که بسال ۹۷۳ هجری مطابق با ۱۵۶۵ میلادی در گذشته است .
 رساله اش موسوم است به : کف الرعاع عن محرّمات اللّٰه و السماع این
 کتاب شرح مبسوطی است بر رد عقاید شافعی که با گزافه گوئیها و درهم شکستن

آلات موسیقی و نامربوط گفتن واهانت به موسیقی دانها شهرت یافته است .
الهیثمی در این رساله به ابن زغدون نیز که از نوشته شافعی در باب موسیقی
دفاع کرده است پاسخ داده است .

دو نسخه خطی از این رساله در موزه بریتانیا موجود است یکی در مجموعه
(or) بشماره ۳۸۵۴ و یکی دیگر در مجموعه (ff) بشماره ۳۱۸۶ - يك نسخه
نیز در برلن بشماره ۵۵۱۷ موجود است که تاریخ تحریر آن ۱۰۷۶ هجری
است این نسخه یکبار بسال ۱۳۱۰ هجری مطابق با ۱۸۹۲ میلادی و یکبار نیز
بسال ۱۳۲۵ هجری مطابق با ۱۹۰۸ میلادی در قاهره بچاپ رسیده است -
استاد محترم آقای مجتبی مینوی در یادداشت‌های خود نوشته اند : « نسخه خطی
I. o. Delhi بشماره B ۷۰۸ دیده شود » بنابراین نسخه‌ای از این رساله در
دهلی نیز موجود است .

۸۰ - شمس الدین البکری Bakri

نامش : شمس الدین محمد بن علی بن محمد البکر الصدیقی است که بسال
۹۹۴ هجری مطابق با ۱۵۸۵ میلادی در گذشته است .
رساله اش موسوم است به : معاهد الجمع فی مشاهد السماع .
نسخه خطی رو نویس شده این رساله در مجموعه Nck بشماره ۵۵۳۶/۲۳
موجود است .

۸۱ - الإنطاکي Al - Antāki

نامش : داود بن عمر الانطاکي است که بسال ۱۰۰۸ هجری مطابق با
۱۵۹۹ میلادی در گذشته است .
اثرش موسوم است به : تذکرة اولی الالباب و الجامع للعجب العجیب -
این کتاب يك اثر پزشکی است ، اما در جزء سوم آن شرحی درباره موسیقی
موجود است .

از این رساله دو نسخه خطی در مجموعه (or) موزه بریتانیا بشماره‌های
۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ موجود است - دو نسخه نیز در مونیخ بشماره‌های ۸۳۶ و
۸۳۷ و يك نسخه بشماره ۱۳۷۹ در لیدن و دو نسخه در پاریس بشماره‌های ۳۰۳۱
و ۳۰۳۳ و يك نسخه در بادلیان موجود است - از نسخه‌های چاپی این کتاب

میتوان به نسخه مضبوط در قاهره (چاپ سال ۱۲۸۲ هجری مطابق با سال ۱۸۶۵ میلادی) و همچنین به نسخه مضبوط در قاهره (چاپ سال ۱۲۹۴ هجری مطابق با سال ۱۸۷۷ میلادی) اشاره کرد.

۸۲ - الحصفی الموسیقی Al - Haskafi Al Musiqi

نامش : مظفر بن حسین بن مظفر الحصفی الموسیقی است که در قرن دهم هجری مطابق با شانزدهم میلادی میزیسته است . رساله اش موسوم است به : رساله الکاشف (یا کشاف) فی علم الانغام - فارمر نوشته است که : « مؤلف به الموسیقی الحصفی نیز شهرت داشته و اثرش درعین اختصار مفید و مشبع است . » نسخه ای از این رساله به شماره ۲۱۳۷ در (بلوشه Blochet) پاریس موجود است .

۸۳ - البابلی Al - Bābili

نام کامل او در کتاب فارمر ذکر نشده همینقدر اشاره کرده است که البابلی در قرن دهم هجری مطابق با شانزدهم میلادی میزیسته است . رساله ای که به وی نسبت داده اند « فی الموسیقی » نام نهاده شده است - در این رساله از اوزان شعری بحث رفته و فاقد عنوان است . تنها نسخه ای که از این اثر باقیست بشماره ۲۴۸۰ در پاریس نگاهداری می شود .

۸۴ - علی ابن ابی الوفا علی بن ابی الوفا

فارمر زمان حیات ابی الوفا را نیز قرن دهم هجری مطابق با شانزدهم میلادی نوشته است و نام رساله وی را نیز « فی الموسیقی » ذکر کرده است . یگانه نسخه خطی که از این رساله باقیست بشماره ۲۴۸۰ در پاریس نگاهداری میشود .

چنانکه پیداست هر دو رساله (یعنی اثر البابلی و اثر ابی الوفا) تحت یک عنوان و ذیل یک شماره در پاریس نگاهداری میشود .

۸۵ - رساله بی ذکر نام مؤلف

فارمر تاریخ تحریر این رساله را قرن دهم هجری مطابق با شانزدهم

میلادی نوشته است - عنوان رساله : کتاب فی علم الموسیقی است . این اثر مجموعاً واجد ۱۴۹ برگ است که در بای از آن راجع به انواع آوازا از قبیل نوبت (Cantata) نوحه (Elegy) موشح (Ballad) و دوربخت شده است و در باره مصدر و مأخذ انواع سلسله و دولاب، مطالب جامع و مشبعی تحریر شده است .

یکانه نسخه خطی این رساله بشماره ۱۵۱۷ در وین مضبوط است .

۸۶ - ناصرالدین العجمی Ajami

فارمر زمان حیات ناصرالدین العجمی را قرن دهم هجری مطابق باقرن شانزدهم میلادی نوشته است و نام رساله اش را : «ارجوزه فی الانعام» ذکر کرده است .

یک نسخه عکسی از این رساله بشماره ۵۰۹ در قاهره موجود است . استاد محترم آقای مینوی در یادداشت‌های^۱ خود اشاره به نسخه خطی از این رساله کرده اند که در مجموعه «اوجنحی احمد» در طوب قاپوسرای تحت شماره ۲۱۳۰ مضبوط است - و درباره نام رساله و چگونگی مطالب آن چنین مرقوم فرموده اند : «ارجوزه فی الانعام للشیخ ناصرالدین ابن العجمی ... صفحه ۱۶۳ دو شکل (Diagram) دایره خواجه عبدالقادر ودایره صفی‌الدین دارد .»

۸۷ - القاری الهروی - Harawi

نامش : علی ابن سلطان محمد القاری الهروی است که بسال ۱۰۱۴ هجری مطابق با ۱۶۰۵ میلادی در گذشته است .

اثرش موسوم است به : رساله فی السماع والغناء .

نسخه خطی از این رساله که زمان تحریرش قرن دوازدهم هجری است

---

۱ - استاد مینوی از سرکرامت و محبت ، یادداشت‌هایی را که در زمان درازی در باب موسیقی گرد آورده اند به این بنده واگذار فرموده اند که انشالله با عنایت و معدد خود ایشان در آینده بصورتی تنظیم خواهد شد و انتشار خواهد یافت - بهر حال مراد از کلمه «یادداشتها» در این مجموعه اوراق ذکر شده است.

شماره: ۵۵۱۹ در برلن موجود است - نسخه نیز شماره: ۹۱ در قاهره مضبوط است .

اثر دیگری که به القاری الهروی نسبت داده اند و الاعتناء بالفناء است که نسخه‌ای از آن با تاریخ تحریر ۱۱۷۶ هجری شماره: ۵۵۱۸ در قاهره موجود است .

۸۸ - بهاء‌الدین العاملی Amili

نامش : بهاء‌الدین محمد بن حسین بن عبدالصمد الحارثی العاملی است که سال ۱۰۳۰ هجری مطابق با ۱۶۲۱ میلادی در گذشته است . نام رساله اش «کشکول» است ، و آن تاریخچه ایست که در بخشی از آن تحت عنوان «علم الموسیقی» از این هنر بحث شده است .

نسخه خطی از این رساله شماره: ۴۲۱ در وین - و دو نسخه شماره‌های ۸۳۴ و ۸۴۰ در هندوستان موجود است - این کتاب سال ۱۲۶۵ هجری مطابق با ۱۸۴۹ میلادی در تهران بچاپ رسیده است - همچنین سال ۱۲۸۸ هجری مطابق با ۱۸۷۱ میلادی در بولاق و سال ۱۳۰۵ هجری مطابق با ۱۸۸۷ میلادی در قاهره و سال ۱۳۰۸ هجری مطابق با ۱۸۹۱ میلادی در بمبئی بچاپ رسیده است .

۸۹ - الشروانی میلزاده

نامش : محمد امین بن صدر امین الشروانی است که سال ۱۰۳۶ هجری مطابق با ۱۶۲۶ میلادی در گذشته است . نام رساله اش موسوم است به : الفوائد خاقانیه الاحمد خانیه (یا احمدیه) این اثر دایرة المعارفی است که در آن از پنجاه و سه موضوع هنری و علمی و همچنین موسیقی بحث شده است . سال تألیف این کتاب ۱۰۲۳ هجری مطابق با ۱۶۱۴ میلادی ذکر شده است .

نسخه‌ای از این رساله که تاریخ تحریر آن ۱۰۲۵ هجری است ، تحت شماره: ۱۷۶ در قاهره موجود است .

۹۰ - العنقروی Al - Anqirawi

نامش : اسماعیل بن محمد المولوی العنقروی است که سال ۱۰۴۲ هجری

مطابق با ۱۶۳۲ میلادی در گذشته است .

کتاب وی موسوم است به : رساله فی بیان حرمت استماع مؤلف درویشی بوده است از سلسله مولویه که وی را دوستدار و حامی موسیقی دانسته‌اند صاحب کشف نام اصلی رساله اش را «حجت السماع» ذکر کرده است .

نسخه خطی از این رساله بشماره ۵۵۲۰ در برلن موجود است که زمان تحریر آن را یازدهم هجری دانسته‌اند .

۹۱ - المقری Al-Maqqari

نامش : شهاب‌الدین ابوالعباس احمد بن محمد المقری است که بسال ۱۰۴۱ هجری مطابق با ۱۶۳۲ میلادی در گذشته است .

وی یکی از بزرگترین تاریخ نویسان عرب بوده است در کتاب تاریخ او جایجا به موضوعات مربوط به موسیقی و احوال موسیقی دانها برمیخوریم - المقری به نحوی مبسوط درباره موسیقی دانه‌های آندلسی، بویژه راجع به ذریاب که پیشوای موسیقی دانه‌های آن سامان بوده است سخن گفته است .
نفع الطیب نام مشهورترین اثر المقری است .

نسخ خطی این اثر در کتابخانه‌های معتبر موجود است - یکبار بسال ۱۲۷۹ هجری در بولاق و بار دیگر بسال ۱۳۰۲ هجری در قاهره بچاپ رسیده است .

چاپ اول این کتاب بوسیله : دزی R . Dozy - و - دوکا G. Dugat - و - کرل L. Krehl - و - وایت W . Wright در نشریه «مطالعات تاریخی و ادبی درباره اعراب اسپانیا» (چاپ لیدن سال ۱۸۵۵ و ۱۸۶۱) شرح شده است .

همچنین باب اول این کتاب توسط D . Pascual de Gayangos به انگلیسی ترجمه شده که در نشریه «تاریخ سلاله محمدی در اسپانیا» مورخ ۱۸۴۰ و ۱۸۴۳ بچاپ رسیده است .

۹۲ - الحداد المصری

نامش : ابوالحسین علی بن محمد الحداد مصری است که محتملاً بسال

۱۰۴۰ هجری مطابق با ۱۶۳۰ میلادی در گذشته است .

رساله اش موسوم است به: حدیقة المفادمه وطریقة المناسمه - باب بیست
ونهم این رساله بحثی است درباره جواری (بردگان) و قینات (دوشیزگان
آوازه خوان) .

دو نسخه خطی که تاریخ تحریر آن ۱۰۴۰ است بشماره های ۷۴ - B -
و ۸۹ - FF در قاهره موجود است .

نام رساله دیگری که تألیف آن را به الحداد المصری نسبت میدهند :
التعلیق علی وصیت الادب المسمی بکشف الغناء عن الفاظ شبهت السماع است .
در این رساله راجع به صحت و سقم یا باحه و حرمت سماع گفتگو شده است .
یک نسخه خطی از این رساله بشماره ۳۰۶۷ در برلن موجود است .

۹۳ - القادری

نامش: عبدالقادر بن محمد القادری است که اوج شهرتش را سال ۱۰۵۰
هجری مطابق با ۱۶۴۰ میلادی نوشته اند .

یکی از رسالاتش موسوم است به : فی ذکر انعام - نسخه ای از این رساله
که تاریخ تحریرش ۱۰۰۹ هجری است در برلن موجود است .

یکی دیگر از رسالات القادری موسوم است به : ایقاع ؛ (یا اغناء)
السماع الجواز الاستماع .

نسخه ای از این رساله بی ذکر نام مؤلف بشماره ۵۵۳۶/۲۴ در برلن
موجود است .

۹۴ - بدرالدین المالکی

نامش : بدرالدین بن سالم بن محمد المالکی است که اوج شهرتش را
سال ۱۰۶۴ هجری مطابق با ۱۶۵۲ میلادی نوشته اند .

رساله اش موسوم است به : فی احکام السماع المباح .
یک نسخه خطی از این رساله بشماره ۱۶۳ در قاهره موجود است و همچنین
دستخطی از خود مؤلف موجود است که تاریخ تحریر آن ۱۰۶۴ هجری است .

۹۵ - حاجی خلیفه کاتب چلبی

نامش : مصطفی عبدالله است که سال ۱۰۵۷ هجری مطابق با ۱۶۵۶

میلادی در گذشته است .

نام اثر معروف حاجی خلیفه : کشف الظنون است - در این کتاب که در حقیقت فهرست رسائل است دو فصل راجع به موسیقی می بینیم - يك باب درباره موسیقی نظری و باب دیگر درباره آلات موسیقی بحث شده است .
در فصل دوم ، نویسنده بنحوی جامع چگونگی ساختمان آلات موسیقی را شرح کرده است .

فارمر نوشته است : « بنظر من فصل دوم این کتاب تا آنجا جالب و مفید است که خواننده را سخت تحت تأثیر قرار میدهد کما اینکه خود من از خواندن آن لذت بسیار بردم .»

نسخه های خطی متعددی از این کتاب در کتابخانه های مختلف موجود است - نسخه ای از این اثر همراه با شرحی که فلوگل G. Flügel نوشته است یکبار سال ۱۸۳۵ میلادی و بار دیگر نیز سال ۱۸۵۸ میلادی در لایپزیک چاپ رسیده است .

نسخه ای نیز سال ۱۲۸۴ هجری مطابق با ۱۸۶۷ میلادی در قاهره بطبع رسیده است . ترجمه این اثر به زبان لاتین توسط فلوگل انجام شده است .

۹۶ - عبدالرحمن الفاسی Fāsi

نامش : ابوزید عبدالرحمن بن عبدالقادر بن علی الفاسی است که سال ۱۰۹۶ هجری مطابق با سال ۱۶۸۵ میلادی در گذشته است .

رساله اش موسوم است به : الجموع فی علم الموسیقی والطبوع .
این رساله شامل ابوابی است درباره : ایقاع - لحن - کمیات (ظاهراً در معنای کواک کردن Ptich است) ابعاد - اجناس - انغام (نوتها) و طبوع (فارمر برابر این لفظ واژه Modes را نهاده است) و طبایع .

نسخه خطی از این رساله بشماره ۵۵۲۱ در برلن موجود است - فصل اول این کتاب توسط : ه . ج ، فارمر شرح شده که در نشریه آسیائی (Jras) سال ۱۹۱۳ و ۱۹۳۲ چاپ شده است و همچنین در نشریه An old Moorish Lute tutor لندن سال ۱۹۳۲ عین رساله توسط فارمر به زبان انگلیسی ترجمه و نقل شده است .

۹۷ - رساله بی ذکر نام مؤلف

آغانی الدریشیه - مجموعه ایست شامل آوازا یا ترانه‌هایی که میان شیوخ قرن یازدهم هجری متداول بوده است (منحصراً کلام این آوازا و ترانه‌ها ثبت شده است نه لحن آنها) .

اشعار در نوع : موشح - دور - و شغل (Shügl) (؟) سروده شده است .
نسخه خطی این رساله که تاریخ تحریر آن قرن دوازدهم هجری است بشماره ۴۲۱۹ در موزه بریتانیا محفوظ است .

۹۷ - القادری

نامش : عسکر الحلبی الحنفی القادری است که در قرن یازدهم هجری مطابق با قرن هفدهم میلادی میزیسته است .

رساله اش موسوم است به : راح الجام فی شجرات الانعام - اثریست در زمینه موسیقی نظری که مؤلف سخنان استادش مصطفی پانیا را نقل کرده است .
نسخه خطی از این رساله بشماره ۱۳۵۱ در مجموعه Goth محفوظ است .

۹۹ - احمد الدریش

نامش : احمد الدریش المالکی الاحمدی است که در قرن یازدهم مطابق با هفدهم میلادی میزیسته است .

رساله اش موسوم است به ، کتاب العقیده الدریشیه . در این کتاب شعر ترانه‌ها یا آوازه‌های درویشان در نوع : توشیح - دوبیت - زجال - و موال ثبت شده است .

یک نسخه خطی از این رساله به شماره ۶۰۵ . ۵ در قاهره موجود است .